

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.145>**О. А. Мілієнко**

кандидат юридичних наук,

здобувач кафедри адміністративного та господарського права

Запорізького національного університету

orcid.org/0000-0002-3364-1774

ДІАЛЕКТИЧНИЙ ТА СИСТЕМНИЙ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТА

Метою роботи визначено встановлення особливостей застосування діалектичного та системного методів наукового пізнання сутності поняття адміністративного акта. У ході здійсненого дослідження встановлено, що методологічна складова частина є сукупністю дослідницьких методів, за допомогою яких наука досягає своєї основоположної мети – здобуття та формування нового знання про досліджувані явища та процеси. Наголошено, що арсенал наукових методів, що використовуються адміністративним правом, є надзвичайно широким і включає як емпіричні методи – вимірювання, спостереження, порівняння, так і суто теоретичні. З'ясовано, що адміністративний акт, будучи основною формою діяльності органів публічної влади, є базовим, центральним поняттям науки адміністративного права, що перебуває в кореляційних зв'язках з багатьма іншими адміністративно-правовими категоріями (адміністративною процедурою, публічно-владними відносинами тощо). На підставі наявності полісемантичних науково-дослідних зв'язків досліджуваної категорії з іншими адміністративно-правовими інститутами підкреслено складність вибору належного методологічного базису, що вимагає комплексного підходу до вибору наукового інструментарію різних теоретичних конструкцій. З урахуванням усталеної в адміністративно-правових дослідженнях традиції обґрунтовано доцільність використання трьохрівневої методологічної моделі наукового пізнання сутності поняття адміністративного акта, що складається з філософського, загальнонаукового та спеціально-юридичного рівнів. Зроблено висновок, що високий евристичний потенціал діалектичного та системного підходів характеризується можливістю розгляду системи адміністративного права, складовою частиною якої є адміністративний акт, на декількох рівнях: як підсистеми соціуму, як складового елементу сучасного права, як окремої системи. Підкреслено, що залежно від завдань дослідження, їх уточнення й конкретизації в ході аналітичної роботи оптику системного підходу можна змінювати, умовно кажучи, масштабуючи окремі елементи системи як предмети дослідження.

Ключові слова: адміністративний акт, діалектичний метод, методологія, поліаспектність, системний метод, філософський метод наукового пізнання.

Milienko O. A. DIALECTIC AND SYSTEM METHODS OF RESEARCH OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE ACT

The purpose of the work is to establish the peculiarities of the application of dialectical and systemic methods of scientific knowledge of the essence of the concept of administrative act. In the course of the research it was established that the methodological component is a set of research methods by which science achieves its fundamental goal – the acquisition and formation of new knowledge about the studied phenomena and processes. It is emphasized that the arsenal of scientific methods used in administrative law is extremely wide and includes both empirical methods – measurement, observation, comparison – and purely theoretical. It was found that the administrative act, being the main form of activity of public authorities, is the basic, central concept of the science of administrative law; which is correlated with many other administrative and legal categories (administrative procedure, public-power relations, etc.). Based on the presence of polysemantic research links of the studied category with other administrative and legal institutions, the difficulty of choosing the appropriate methodological basis is emphasized, which requires a comprehensive approach to the choice of scientific tools of various theoretical constructions. Taking into account the established tradition in administrative and legal research, the expediency of using a three-level methodological model of scientific knowledge of the essence of the concept of administrative act, consisting of philosophical, general and special legal levels. It is concluded that the high heuristic potential of dialectical and systemic approaches is characterized by the possibility of considering the system of administrative law, which is an administrative act, on several levels: as a subsystem of society, as a component of modern law, as a separate system. It is emphasized that depending on the objectives of the study, their refinement and specification in the course of analytical work, the optics of the system approach can be changed, relatively speaking, by scaling the individual elements of the system as objects of study.

Key words: administrative act, dialectical method, methodology, polyaspect, system method, philosophical method of scientific knowledge.

Постановка проблеми. У вітчизняній адміністративно-правовій традиції відсутній єдиний концептуальний підхід до визначення ролі й місця категорії адміністративного акта в догматичній науці адміністративного права. Як і в багатьох схожих випадках, існування безлічі найменувань, різних підходів та суперечливих тлумачень

одного й того самого поняття пояснюється першодусім історичними особливостями становлення українського адміністративного права. Виникнення його – як галузі права і як науки – на українських теренах відбулося трохи більше століття тому, і на перших порах його становлення й розвиток наслідували розвиткові адміністративно-

го права європейських країн. Проте радянський період із притаманним йому розумінням марксистсько-ленінської методології як єдино можливої та оголошенням усіх теоретичних спроб поглянути на проблему з менш заідеологізованих позицій «буржуазним світосприйняттям» [1, с. 126] максимізував відставання української правової науки від європейських аналогів. Теоретичні спроби наздогнати західних сусідів обертаються наявністю різних, інколи протилежних думок і підходів, жоден з яких ще не отримав статусу академічно визнаного.

Цей висновок, на наш погляд, додатково актуалізує сьогоденну необхідність додаткових досліджень інституту адміністративного акта в українському адміністративному праві. І тут ми неминуче стикаємося з потребою нарисувати певного теоретико-методологічного каркасу, навколо якого будемо вибудовувати власну концептуальну модель адміністративного акта як інституту адміністративного права, зокрема встановлення доцільності застосування діалектичного методу наукового пізнання у визначенні сутності досліджуваної категорії.

Стан наукового розроблення проблеми. Триваюча діяльність із удосконалення чинного адміністративно-процедурного законодавства своїм результатом має дискусійність розуміння категорії «адміністративного акта». Так, науково-теоретичні розробки, що присвячені визначенню сутності адміністративного акта, його процедурних аспектів, є результатом діяльності таких вчених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, В.М. Бевзенко, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, В.В. Зуй, Т.О. Коломєць, В.К. Колпаков, Н.Р. Нижник, С.Г. Стеценко, Ю.О. Фрицький, В.О. Шамрай, В.К. Шкарупа та ін. Триваючі процеси з реформування адміністративно-судочинного та адміністративно-процедурного законодавства вимагають визначення методів наукового пізнання, що дозволить вирішити потреби практики правозастосування.

Метою статті визначено встановлення особливостей застосування діалектичного та системного методів наукового пізнання сутності поняття адміністративного акта.

Виклад основного матеріалу. Методологічна складова частина являє собою сукупність дослідницьких методів, за допомогою яких наука досягає своєї основоположної мети – здобуття та приросту нового знання про досліджувані явища і процеси. Арсенал наукових методів, що використовуються адміністративним правом, є надзвичайно широким і включає як емпіричні методи – вимірювання, спостереження, порівняння, так і суто теоретичні. Останні являють собою навіть не чисто методологічні інструменти, а скоріше, теоретико-методологічні рами, що задають

певне наукове пояснення досліджуваного об'єкта, в нашому випадку – адміністративного акта.

Передусім обумовимо, що адміністративний акт, будучи основною формою діяльності органів публічної влади, являє собою базове, центральне поняття науки адміністративного права; інакше кажучи, з ним пов'язано багато інших адміністративно-правових категорій. Подібна значущість адміністративних актів робить це теоретичне питання складним та поліаспектним, дослідження якого потребує об'єднання наукового інструментарію різних теоретичних конструкцій. За усталеною в адміністративно-правових дослідженнях традицією пропонуємо використати трирівневу методологічну модель, що складається з філософського, загальнонаукового та спеціально-юридичного рівнів [2, с. 52].

Філософський рівень являє собою старт, початок усього правового знання, тому що саме в його рамках вибудовується система знань про засадничі принципи, категорії, поняття, функції й завдання права (в тому числі й адміністративного) та про їхній зв'язок із принципами, категоріями, поняттями, функціями, завданнями суспільства, культури й цивілізації [3, с. 7]. Говорячи про загальнофілософські засади осмислення адміністративно-правових явищ та процесів, насамперед вважаємо за потрібне звернути увагу на питання належності науки права до онтологічної або гносеологічної складової частини філософського пізнання. Сучасні фахівці відповідають на це запитання по-різному; так, приміром, О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, Є.М. Мануйлов заперечують належність правових наук до категорії онтологічних, оскільки, на їхню думку, право – позаприродне явище, й жодних основ права в природі знайти неможливо, бо природа – це царство об'єктів, а права – це сфера суб'єктів. Також, на їхню думку, субстанціональною основою права не може вважатися суспільство: хоча право й виникає в суспільстві, пов'язане з ним і має соціальну сутність, але вона не є сутністю права, а лише його проявом (права) [4, с. 171].

Із протилежною позицією виступає М.В. Костицький, зазначаючи, що саме крізь призму онтології можна побачити зв'язок права і спорідненої з правом етики із загальними засадами буття на підставі фізичних законів, що визначають зв'язок предметів і явищ, живого і неживого, матеріального і духовного, суб'єктивного й об'єктивного [3, с. 7].

Зі свого боку зазначимо, що підтримуємо позицію Д.А. Керимова, який постулює єдність онтологічного та гносеологічного в правових теоріях. На його думку, право не можна примітивно розуміти лише як просте відтворення в нормативно-правовій формі основних умов матеріального буття (на чому, нагадаємо, наполягав історич-

ний матеріалізм). Право одночасно і пов'язане з цим матеріальним буттям історичними умовами, і є незалежним від нього, будучи виробленою людським розумом системою принципів, ідеалів, прагнень. Сучасність висуває на порядок денний такі глобальні онтологічні проблеми правової сфери, які водночас мають суттєве значення для подальшого правового пізнання. До таких питань Д.А. Керимов відносить проблеми сутності та співвідношення права й законодавства, свободи, рівності та рівних прав, свідомості, правосвідомості й інтелектуальності, законності та правопорядку [2, с. 13].

Ця методологічна позиція, на нашу думку, якнайкраще ілюструється історією адміністративного права. Ця наука є продуктом, соціальним конструктом, підсумком інтелектуальної праці; її виникненню передували досить довгий процес раціоналізації людського мислення, притаманний Новому часу як особливому періоду історії. Тобто корені адміністративного права скоріше гносеологічного характеру; саме прагнення людини до розуміння середовища – як природного, так і соціокультурного – стало першопричиною виникнення адміністративного права. Проте існування цього знання супроводжується практичними діями, що трансформують звичний соціокультурний ландшафт; яскравим прикладом може послугувати вже розглянута нами історія адміністративного акта як правового явища і наукового поняття: потреба громади контролювати дії публічної влади об'єктивувалася в адміністративному акті як інструменті контролю, який у свою чергу сприяв росту відповідальності органів влади за свої рішення. Тобто чисто гносеологічними аспектами існування адміністративно-правових явищ вважати не можна; вони активно впливають на соціальне буття, модернізують його, тобто є його активною частиною. Подібна амбівалентність явища підказує, що для повноти його дослідження класичні філософські схеми є малоприйнятними; потрібен різнобічний погляд та мультиконцептуальний аналіз.

Однак ця теза не означає, що класичні пізнавальні схеми мають бути відкинуті через непотрібність. Навпаки, неокласична методологія з великою повагою ставиться до *діалектичного методу* як надійної основи евристичних пошуків. По-перше, саме діалектика надає досліднику низку категорій, без яких не уявляється процес пізнання, тому що вони стосуються не окремих сфер дійсності, а дійсності загалом: форма, зміст, причина, наслідок, необхідність, випадковість, ціле, частина, система, структура, елемент, кількість, якість, міра, явище, сутність, одиничне, загальне, абстрактне, конкретне тощо. Навіть взяті окремо від процедурної основи діалектичного методу категорії діалектики виступають ключови-

ми поняттями інших філософських систем, аксіоматичними підвалинами будь-якого наукового світогляду, слугують теоретичним фундаментом і понятійним каркасом методологічної свідомості сучасного дослідника, зокрема й дослідника-правознавця [5, с. 30].

По-друге, ключовими для епістемологічних розробок залишаються діалектичні принципи пізнання. Так, принцип загального зв'язку спрямовує пізнання конкретного адміністративно-правового явища чи процесу крізь призму інших явищ і процесів, на які вони впливають, або які впливають на них. Приміром, навіть за поверхневого розгляду стає ясно, що «адміністративний акт» не має значення як явище само-в-собі і для себе; він знаходить смисл та змістовне наповнення тільки у зв'язку з такими правовими феноменами, як «права людини», «публічна влада», «юридичний факт», «правові наслідки» тощо. Із цим принципом тісно пов'язаний принцип розвитку, що виявляється в русі об'єктів у часі та просторі та виражає закономірні, спрямовані, безповоротні зміни якісного стану об'єктів [6, с. 97].

Універсальність діалектичного методу пізнання, його спрямованість на розгляд усіх феноменів та процесів у розвитку та взаємозв'язках з іншими феноменами надають йому пріоритетні позиції в переліку інструментів адміністративно-правової гносеології. Однак підсумкова картина світу могла б виглядати дещо однобоко, якщо б сучасні методології права не доповнювали пізнавальні можливості діалектики використанням інших евристичних конструкцій. Важливе місце серед них належить такому напрямку філософії та методології науки, як *системний підхід*.

Ключовим постулатом системного підходу є розуміння об'єкта дослідження як системи або елемента системи. При цьому під системою, згідно із загальнонауковим трактуванням цього поняття, пропонується розуміти сукупність взаємопов'язаних елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з іншим, які становлять єдине ціле, що характеризується новою інтегральною якістю, котра не може бути зведена до властивостей жодного з елементів [7, с. 908]. Із такого розуміння логічно випливає, що системний підхід передбачає аналіз конкретного правового явища (у нашому випадку – адміністративного акта) у межах загальної системи та виявлення тих підструктур системи, які він породжує, і які у свою чергу визначають його виникнення та змінення, врахування взаємозв'язків цих підструктур між собою та з досліджуваним феноменом [8, с. 15–16].

У правових дослідженнях зазвичай використовується декілька версій системного підходу. Так, приміром, для аналізу правових феноменів у соціальному або історичному контексті часто

використовують версію системного підходу, відображену в працях Т. Парсонса. Згідно з теорією соціальних систем Парсонса, суспільство як система створюється й визначається станами та процесами взаємодії суб'єктів, функціонально спрямованих на адаптацію до зовнішнього стосовно суспільства середовища (у тому числі й природного), на внутрішню суспільну інтеграцію, на досягнення цілей та на збереження існуючого порядку речей [9, с. 22–23].

Це дозволяє визначити основні підсистеми суспільства, спрямовані на виконання зазначених функцій: економічна підсистема виконує функцію адаптації, культурно-ціннісна – інтеграції, політична – досягання цілей, а правова – функцію підтримання. Суспільний розвиток викликає певні труднощі у взаємній координації зазначених підсистем, які не завжди змінюються одночасно; норми однієї з підсистем можуть суперечити нормам іншої, викликаючи конфлікти. Саме на такому ґрунті виникають зміни в поведінці індивідів – членів суспільства; деякі з таких змін із часом стають нормою, озвичаються суспільством, інші, навпаки, визнаються девіаціями [10, с. 152]. Приміром, чинні правові норми не відповідають культурно-ціннісним потребам суспільства в збереженні честі й гідності пересічного громадянина у взаємодії із владою, і задля виконання вимог громадськості в юридичну практику вводиться інструмент, що забезпечує залежність дій публічної влади від закону, тобто адміністративний акт. До того ж розуміння системи як явища, котре характеризується динамікою, дозволяє розглянути процесуальні аспекти взаємної залежності рівня розвитку суспільства та виникнення конкретного правового феномену.

Таким чином, у цьому пізнавальному ракурсі адміністративний акт як правовий інститут розуміється як такий, що з'явився в певних умовах розвитку суспільства як соціальної системи. Як основні елементи соціальної системи в цій моделі виступають економічний розвиток, політичний устрій, культурно-ціннісні установки, що панують у суспільстві в конкретний історичний момент, та система права. Будучи складовою частиною підсистеми права, адміністративний акт як правове явище водночас взаємодіє з іншими елементами правової підсистеми та відчуває вплив інших – соціокультурних, політичних, економічних – підсистем. Системний аналіз адміністративного акта як юридичного феномену передбачатиме визначення його ролі й структурного становища у правовій системі, встановлення залежності продукування впливу стосовно інших елементів.

Для більш глибокого розуміння суті адміністративного акта слід додатково використа-

ти версію системного підходу, в якій як системі буде розглянуто сукупність правових актів органів виконавчої влади. Метою дослідницького пошуку в такому разі, окрім безпосереднього аналізу системної ролі й місця адміністративного акта, буде розкриття своєрідності цієї системи, виявлення в ній наявності специфічних закономірностей та інтегральних якостей [11, с. 135]. Конструкцію зазначеної системи пропонуємо вибудовувати за пізнавальною схемою С.С. Алексєєва – як диференційований набір таких складових компонентів права, як галузь, інститут, норма, елемент норми [12, с. 22].

Висновки. Таким чином, високий евристичний потенціал діалектичного та системного підходів характеризується можливістю розгляду системи адміністративного права, складовою частиною якої є адміністративний акт, на декількох рівнях: як підсистеми соціуму, як складового елементу сучасного права, як окремої системи. Залежно від завдань дослідження, їх уточнення й конкретизації в ході аналітичної роботи оптику системного підходу можна змінювати, умовно кажучи, масштабуючи окремі елементи системи як предмети дослідження.

Література

1. Студеникин С.С. О некоторых вопросах советского социалистического административного права. *Советское государство*. 1938. № 1. С. 125–128.
2. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монограф. 2-ге вид. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.
3. Костицький М.Д. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 14. С. 3–10.
4. Філософія права : навч. посіб. / за заг. ред. О.Г. Даніляна. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
5. Шевчук Р.М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25–31.
6. Філософія права : навч. посіб. / за заг. ред. О.Г. Даніляна. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
7. Современный философский словарь / под ред. В.Е. Кемерова. Москва : Парапринт, 1995. 1287 с.
8. Криминология : учебник для юридических вузов / под общ. ред. А.И. Долговой. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательская группа ИНФРА М–НОРМА, 2013. 1008 с.
9. Батыгин Г.С. Структурный функционализм Т. Парсонса. *Вестник РУДН. Сер. Социология*. 2003. № 4–5. С. 6–34.
10. Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права : учеб. пособие для вузов. Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. 480 с.
11. Усманская В.П. Система правовых актов органов исполнительной власти: теоретические и прикладные аспекты : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2014. 411 с.
12. Алексеев С.С. Собрание сочинений : в 10-ти тт. Москва : Статут, 2010. Т. 2: Специальные вопросы правоведения. 471 с.